

מקורות למאמר: בניין הכוח של צה"ל

(עמ' 17)

1. עמיר לוי, **ניהול ומנהיגות, שינוי וחדשנות**, רימונים, רמת-גן שלמה חסון, **קיימות 2030**, מכון ירושלים, 2012
2. יהושפט הרבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, מערכות, 1990
3. שלמה נוי, "תכנון אסטרטגי במסודות ללא כוונת רווח (מלכ"ר)", **חברה ורווחה**, חוברת 2, 1988, עמ' 142-128, [goo.gl/tWkOyU](http://www.goo.gl/tWkOyU)
4. Chris Bradley, Martin Hirt and Sven Smit, "Have you tested your strategy lately?" **McKinsey Quarterly**, January 2011, [goo.gl/1JN0N0](http://www.goo.gl/1JN0N0)
5. אופיר שוהם (2014), **מ"פ וטכנולוגיה בצה"ל**, הרצאה, 22.4.14, המכללה לביטחון לאומי
6. אדם מזור, **הרצאה בפני פורום המטה הכללי על תהליכי תכנון**, 2001
7. ברדלי הירט וסמית, **שם**
8. חסון, **שם**
- 9.

הערות למאמר: עיניים טכנולוגיות

(עמ' 29)

1. שמואל א' פרק י"ד
2. גז פחם הוא כינייה של תערובת גזים - מימן ומתאן - המופקת מפחם ומשמשת בדרך כלל חומר דלק. שני סוגי הגז האלה קלים מהאוויר.
3. על הסיור האווירי במלחמת העולם השנייה ואחריה ראו: Glen Enfield, **Unarmed and Unafraid**, Macmillan, New York, 1970
4. ראו למשל, את ספרו של ולדימיר פניאקוב, **צבאו הפרטי של פופסקי**, מערכות, 1954
5. יש מספר רב של ספרים שעוסקים בנושא הזה. ראו, למשל, את **David Kahn, The Codebreakers**, Scribner, 1996; **R. A. Ratcliff, Delusions of Intelligence**, Cambridge, 2006
6. להיסטוריה מלאה של פיתוח המטוסים של "מפעל הבואשים" ראה את: Ben Rich, **Skunk Works**, Little Brown & Company, 1994
7. חלק ניכר מהפיגור האמריקני נבע מעמדתו של הנשיא אייזנהאואר כי תוכנית הלויינים האמריקאית לא תהיה מבוססת על משגרים רקטיים צבאיים. בסופו של דבר, אחרי שני הספוטניקים הראשונים בסוף 1957, שמסקלם היה גדול יותר מכל מה שהיה לאמריקאים על לחות השרטוט, השתכנע גם אייזנהאואר להכפיף את האידיאולוגיה לשיקולים פרגמטיים והוא הסיר את התנגדותו.

הערות למאמר: לא רוצים חרב פיפיות

(עמ' 35)

1. פקודת פיתוח התחמושת בצה"ל.
2. Lee Peter, "Insensitive munitions: Background and Technology", **Military Technology**, 1999, pp. 49-60, [goo.gl/GKceFc](http://www.goo.gl/GKceFc)
3. Raymond L. Beaugard, **The History of Insensitive Munitions 1994-2011**, [goo.gl/oegBOu](http://www.goo.gl/oegBOu)
4. **שם**
5. הרצאה של מר מגדלי גמליאל במסגרת קורס חומר נפץ, 13 בדצמבר 2007, תע"ש
6. Insensitive Munitions Advanced Development Program, OPNAV ltr. Ser. N865/4U65285C, 30 June 1994
7. פקודת צה"ל בנושא בטיחות בהדרכה ובאימונים
8. **שם**
9. **שם**
10. רס"ן איתי פאר, **ממדיניות בטיחות לגופי הפעלת הכוח למדיניות בטיחות כוללת**, עבודה לקורס פרים, מחזור ט"ו, יולי 2007

הערות למאמר: לכודים בשפה

(עמ' 46)

1. המאמר מבוסס על עבודה שנכתבה לקראת כנס "צבא בע"מ" שיזם ד"ר ישראל כץ מהמחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית ב-2013. גרסה אחרת של המאמר פורסמה בכתב העת **אנליזה ארגונית**, גיליון 20, דצמבר 2014, עמ' 91-98, [goo.gl/YDeL60](http://www.goo.gl/YDeL60)
2. ראו התייחסות לכן בספרו האחרון של ד"ר ישראל כץ, **ארגונים בתקופה פוסט-מודרנית**, רסלינג, 2013. הפרק השני דן בסוגיית "הארגון כטקסט" על פי משנתו של ז'אק דרידה.
3. לפי לאקאן, בכל היבד יש משהו שהוא מעבר לצורך הממשי, הביולוגי. כשמפקד אומר, למשל: "אני מצפה שליבוקר שלי יגיעו קציני המטה", הוא אומר משהו שמעבר להנחיה הפורמלית, אולי משהו על הבדידות שלו ועל רצונו להתחלק בעומסים. התשובה המדויקת תלויה בהקשר.
4. פרדיננד ד'אוסטיר, **קורס בבלשנות כללית**, רסלינג, תל-אביב, 2005
5. על פי ז'אק א'לן מילר, **בדרכו של לאקאן**, כתר, ירושלים, 2002
6. זיגמונד פרויד, "השלייה" בתוך **מעבר לעקרונות העונג ומסות אחרות**, דביר, תל-אביב, עמ' 7-30

הערות למאמר: גבול הכסף (עמ' 4)

1. הדעות המובעות במאמר הזה מבטאות את דעת המחבר ואינן מייצגות את המרכז למיפוי ישראל או כל גוף ממשלתי.
2. חיים סרברו, **גבולות ישראל היום**, המרכז למיפוי ישראל, תשע"ב, 2012
3. Haim Srebro, "Implementation of Marine Cadastre in Israel", **FIG WW 2015**, Sofia, Bulgaria, 17-21 May 2015, [goo.gl/T04GaZ](http://www.goo.gl/T04GaZ)
4. Haim Srebro, Sara Weiss-Maudi and Christos Zenonos, "Report on the Agreement between the Government of the State of Israel and the Government of the Republic of Cyprus on the Delimitation of the Exclusive Economic Zone", In: C. Lathrop (ed.), **International Maritime Boundaries 2012**, pp. 1-13, online Report Number 8-22, American Society of International Law, Leiden, Brill Academic Publishers, The Netherlands
5. **סרברו**, 2012, עמ' 70
6. יש נושאים טכניים שדורשים מעורבות מומחים. במרחקים גדולים יש השפעה לצורת כדור הארץ. כדור הארץ אינו כדור גיאומטרי משוכלל (ספרואידי) או אליפסואידי, ופני הים נקבעים על פי חלוקת המסות וכוח המשיכה הנגזר מכך. כך נוצר משטח ייחוס של פני הים - גאואיד - שאינו על גוף משוכלל, והצדדים צריכים להסכים על משטח הייחוס. נוכח העובדה שמדובר במרחקים גדולים על פני משטח מרחבי - לא מתאים למתוח עליו קווים ישרים. הקווים העיקריים שנוהגים בהם הם לוקסודורם, ששומר על כיוון קבוע, וקו גאודזי, שמבטא קו על פני הגאואיד, והכיוונים לאורכו משתנים. הקו הקצר בין שתי נקודות בהם אינו נמשך לאורך קו ישר שיש לו כיוון אחד ("אזימוט" קבוע). בחירת הקו הגאודזי שמבטא את הקו הקצר על פני הגאואיד אינה שומרת על כיוון קבוע.
7. **סרברו**, 2015

הערות למאמר: כיפת ברזל - קו מאזינו

החדש? (עמ' 11)

1. Arthur Waldron, **The Great Wall of China**, Cambridge University Press, 1990, p. 164
2. ראו למשל את מאמרו של ג'ק קרוס על חוזה ורסאי באתר **Brighton left**: [goo.gl/bkkoSi](http://www.goo.gl/bkkoSi)
3. היו לכן סיבות רבות, שלא כאן המקום לפרטן. אחת מהן הייתה האבדות הכבדות שספגה צרפת במלחמת העולם הראשונה בשל הדוקטרינה שאימצה של התקפה בכל מחיר.
4. J. E. Kaufmann and CORF - Commission for Organizing the Fortified Regions, **Fortress France - The Maginot Line and French Defenses in WWII**, Stackpole books, 2007, pp. 19-20
5. מערכת שרביט קסמים היא מבצעית החל מ-1 באפריל השנה בעקבות סדרה של ניסויים מוצלחים. ראו: אור הלר, "ניסוי מוצלח: שרביט קסמים יירט ויקטה של חזבאללה", **נענע 10**, 1 באפריל 2015, [goo.gl/FSUdOX](http://www.goo.gl/FSUdOX)
6. Stephen Turnbull, **The Great Wall of China 221BC - 1644AD**, Osprey, Fortress, 2007, pp. 36-40
7. Ernest May, **Strange Victory - Hitler's Conquest of France**, Hill and Wang, 2000, pp. 119-120
8. Elizabeth Kier, **Imagining War - French and British Military Doctrine Between the Wars**, Princeton, 1997, p. 48
9. Kaufmann and Kaufmann, p. 21
10. Robert A. Doughty, "The French Armed Forces 1918-1940", In: Allan R. Millet and Williamson Murray (eds.), **Military Effectives**, Vol. 2 - The Interwar Period, p. 50
11. **שם**, עמ' 44
12. **May**, pp. 120-121
13. **שם**, עמ' 288
14. הערך "כיפת ברזל" בוויקיפדיה, [goo.gl/4iFfA](http://www.goo.gl/4iFfA)
15. יובל אזולאי, "עלות מערכת כיפת ברזל: מעל 4.5 מיליארד שקל", **גלובס**, 13 ביולי 2014, [goo.gl/f7x04Y](http://www.goo.gl/f7x04Y)
16. שי לוי, "כיפת ברזל: מעכשיו אמרו שרביט קסמים", **Mako**, 22 בנובמבר 2012, [goo.gl/uL4NVA](http://www.goo.gl/uL4NVA)
17. **שם**
18. רון בן-ישי, "הכיפה, השרביט והחץ: כך נתגוננו כשהיטלים יחזרו", **ynet**, 15 בינואר 2011, [goo.gl/1Nq2oQ](http://www.goo.gl/1Nq2oQ)
19. **שם**
20. שי לוי, **שם**
21. Stephen A. Schuker, "France and the Remilitarization of the Rhineland, 1936", **French Historical Studies**, Vol. 14, No.3, 1986, p. 319
22. **Waldron**, p. 159
23. **Turnbull**, pp. 54-55
24. **Waldron**, p. 164
25. **Kaufmann and Kaufmann**, p. 15
26. **שם**, עמ' 138-134
27. אליסטר הורן, **כך נפלה צרפת**, מערכות, 1971, עמ' 23
28. שי לוי, **שם**

הערות למאמר: היילים דתיים בצבא חילוני (עמ' 52)

29. Indian Army, *Indian Army Doctrine*, October 2004, goo.gl/MhSpW3
30. Khalidi, p. 546
31. יתר על כן, המרד נחשב לכישלונם של מפקדי החיילים שלא השכילו לחנכם במידה מספקת לנאמנות. ראו: Apurba Kundu, "The Indian Armed Forces' Sikh and Non-Sikh Officers' Opinions of Operation Blue Star", *Pacific Affairs*, 67(1), 1994, pp. 66-69, goo.gl/oAdCKU
32. התפיסה המקובלת בצה"ל היא שזהו צבא יהודי, והתנהגותו נגזרת מכך. עם זאת, כיוון שליהדות צד לאומי ולא רק דתי, לא תמיד ניתן להפריד בין מדיניות שנועדה לשמור על צביון לאומי מסוים לבין מדיניות שמנסה לשמר צביון דתי. מסגרתו המצומצמת של המאמר הזה אינה מאפשרת דיון מעמיק בנושא. לפיכך אני מתרכזת בחלק הזה בעיקר בסוגיה של שמירת מצוות, שהיא נושא דתי מובהק.
33. חיילים שרוצים לשבות ביום שאינו שישו אינם יכולים לשבות גם בשבת.
34. חיילים רשאים לגדל זקן, שפם ופיאות. לשמור על האיסור לנעול נעלי עור (במילים אחרות: להימנע מנעילת נעליים צבאיות) ביום הכיפורים ובתשעה באב. להימנע מגילוח בספירת העומר וכיוצא באלה. להנחיות בנוגע לחיילים לא יהודים, ראו: פי"מ 34.0310, "שירותי דת לחיילים בני העדות הלא-יהודיות", מרס 2006, goo.gl/qGDevD
35. מסמך מ"ד למפקדים בנושא השילוב הראוי, 2002.
36. רוני (אהרון) קמפניסקי, "הרבנות הצבאית והשפעתה על תהליך ה'הדתה' בצה"ל - דימוי ומציאות", בתוך: **בין הכיפה לכומתה**, עמ' 309-335
37. תוכניות מקבילות קיימות גם לחילות דתיות. מקוצר היריעה המאמר הזה אינו דן בהן. ראו: Elisheva Rosman-Stollman, "Women of Valor: The Garin Program and the Israel Defense Forces", *Israel Studies*, 14(2), 2009, pp. 158-177
38. ומציאות. בתוך: **בין הכיפה לכומתה**, עמ' 309-335; Stuart A. Cohen, *The Sword or the Scroll?*, Amsterdam, 1997
39. רוסמן-סטולמן, **צבא ודת כמערכות תובעניות** ואם כי רמת ההתערבות עשויה להשתנות מתוכנית לתוכנית ומישיבה לישיבה. בשנים האחרונות נעשה מאמץ במסגרת תוכניות הלימוד לכוון את התלמידים להפנות שאלות הלכתיות לרבנים הצבאיים ולא לרבנים אזרחיים. למרות שיפור שחל בנושא בעקבות המאמץ הזה עדיין נוטים החיילים הדתיים לפנות לרבנים אזרחיים ולא רק לרבנות הצבאית. בנוגע לפתרון בעיות מורכבות (שאינן כוללות רק מתן פסק הלכה) עדיין נוהגים תלמידים לפנות לתוכנית הלימודים שלהם. ראו: אלישבע רוסמן-סטולמן, **צבא ודת כמערכות תובעניות: צה"ל והציגנות הדתית**
40. אלישבע רוסמן-סטולמן, **שם**: *Hinduism in India's Army*, N. C. Guha, *Today*, July-September, 2005, goo.gl/fZVRs4
41. כאמור, יש הטוענים כי גם בהודו המודרנית לא ניתן לצפות מחיילים להילחם כתף אל כתף עם מי שאינם אחיהם לקאסט.
42. הגישה הזאת נוסחה במידה מסוימת בתקופת ההתנתקות, בעיקר באופן לא רשמי, ונחלה הצלחה בדרך כלל.

1. גרסה מורחבת של המאמר הזה התפרסמה השנה באנגלית. ראו: Elisheva Rosman-Stollman, "Religious Accommodation as a Civil-Military Looking Glass: The Case of the Indian and Israeli Armed Forces", *Journal of Church and State*, 2015, goo.gl/6rA9pk
2. Rebecca L Schiff, "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", *Armed Forces & Society*, 22 (1), 1995, pp. 7-24; Stephen. P. Rosen, *Societies and Military Power: India and its Armies*, Cornell University Press, Ithaca, 1996
3. ראו למשל: Oren Barak, "Civil-Security Relations in Israel: Looking Through the Mirror", *Civil-Military Relations in Israel: Essays in Honor of Stuart A. Cohen*, Lexington Books, 2014, pp. 29-45
4. כאמור, המאמר מרחיב יותר בנוגע לתיאור הצבא ההודי כיוון שהמבנה של הצבא הזה מוכר פחות לקורא העברי.
5. Stephen. P. Cohen, *The Indian Army: Its Contribution to the Development of a Nation*, Oxford University Press, Delhi, 2nd edition, pp. 36-37
6. P. R. Chari, "Civil-Military Relations in India", *Armed Forces & Society* 4 (1), 1977, pp. 3-28
7. Samina Ahmed, "Civil-Military Relations in India", *Regional Studies* 10, 3, 1992, pp. 3-52; G. Jacobs, "India's Army", *Asian Defence Journal*, No. 9, 1995, pp. 4-27
8. על הוויכוח כיום ראו: Rajat Pandit, "Army rejects calls to raise new units based on caste or religion", *Times of India*, 30 January, 2013, goo.gl/O776ax; V. K. Srivastava, and G.D. Bakshi, "Infantry Regiments: The cutting edge of Soldiering", *Indian Defence Review*, 2011, goo.gl/UvkF7
9. על רגימנט הדוגרה ראו: goo.gl/CnSjEl; על רגימנט הסיקים ראו: goo.gl/WJFNjK
10. *ibid.*, Pandit
11. על היחידה ראו: goo.gl/ssHvQi
12. למשל, גדוד הגרנדירים הרביעי (4th Grenadiers) כולל שתי פלוגות של חיילי ג'ת (Jat), פלוגה של חיילים מוסלמים ופלוגה של חיילי דוגרה (Dogra). ראו: *ibid.*, Pandit
13. Rosen, *Societies and Military Power*, pp. 198-199
14. יעל שור וברוך נבו, **החזרה בין צה"ל לחברה הישראלית: שירות החובה**, פרויקט צבא-חברה, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 2002, goo.gl/f8GPjP
15. דוד בן גוריון, "למפקדים הצעירים - בגמר קורס למפקדי פלוגות", בתוך: **צבא וביטחון**, תל-אביב, מערכות, 1955, עמ' 57-63
16. Cohen, *The Indian Army*, pp. 49-54
17. א"ר לאקהם, "מיון משווה של היחסים בין רשויות אזרחיות לרשויות צבאיות", בתוך: ש"ג אינזששטדט ואחרים (עורכים), **מדינה וחברה**, עם עובד, תל-אביב, 1984, עמ' 102-120
18. משה ליסק, "הרכיבים האזרחיים של תורת הביטחון הלאומי של ישראל", **עיונים בתקומת ישראל**, 1, 1991, עמ' 191-210, goo.gl/JxcB6F. לאקהם, **שם**. ההגדרה הזאת אינה מקובלת על כל החוקרים. ראו למשל: גבי שפר, אורן ברק ועמרים אורן (עורכים), **צבא שיש לו מדינה? מבט מחודש על יחסי התחום הביטחוני והאזרחי בישראל**, כרמל, ירושלים, 2008. אולם בכל מקרה אין חולק כי בישראל הגבולות אינם אטומים כפי שהם בהודו.
19. ליסק, **שם**
20. Omar Khalidi, "Ethnic Group Recruitment in the Indian Army: The Contrasting Cases of Sikhs, Muslims, Gurkhas and Others", *Pacific Affairs* 74:4 2001-2002, pp. 534, 544. במהלך 2005 כונסה ועדה לבדיקת מצבם של המוסלמים בהודו (The Sachar Committee). הוועדה הגיעה למסקנה כי המגזר המוסלמי אינו מיוצג כראוי בשירות המדינה. צבא הודו סירב לשתף פעולה עם הוועדה ולא העביר לה מידע על מספר המוסלמים המשרתים בשורותיו. ראו: "Data From Armed Forces Not Used, Says Sachar", *The Hindu*, 1 December, 2006, goo.gl/Kj0YCX לשיפור מעמדם של המוסלמים, ובכלל זה הגדלת ייצוגם בצבא, כפי שנעשה בעבור מגזרים אחרים בעלי מעמד נמוך.
21. Khalidi, p. 536. מתוך 1.236 מיליארד תושבי הודו - 22 מיליון הם סיקים.
22. אלישבע רוסמן-סטולמן, **צבא ודת כמערכות תובעניות: צה"ל והציגנות הדתית**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, 2006, עמ' 205-211
23. הסוגיות האלה נידונות בהרחבה בספרם המקיף של ראובן גל ותמר ליבל (עורכים), **בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל**, מודן, בן-שמן, 2012
24. אשר כהן, "הכיפה והכומתה - דימוי ומציאות: השיח הציבורי על הציגנות הדתית והשירות הצבאי", בתוך: משה רחימי (עורך), **ספר עמדות: הכיפה והכומתה**, מכללת אורות ישראל, אלקנה, 2010, עמ' 95-114. יש לציין כי בפועל מספר מקרי הסרבנות באותה העת היה נמוך (63 בלבד). לכן ניתן לקבוע באופן חד-משמעי שהתבדו החששות בנוגע לנאמנות החיילים הדתיים.
25. אורי בלאו, "צבא יהודי לישראל", **מוסף הארץ**, 2 מאי, 2012, עמ' 25-20, goo.gl/DR9c7
26. למשל, בחטיבת הגרנדירים, שכוללת יחידות מעורבות, קריאת הקרב היא Sarvada Shaktishali ("תמיד חזק" או "חזק לנצח"). כלומר קריאה שאינה פונה לאל כלשהו.
27. "Becoming a Junior Commission Officer in The Army as a Religious Teacher", *Indian Army Official Site*, goo.gl/kNvtwz
28. Khalidi, p. 546

הערות למדור מפנקסו של מג'ד (עמ' 64)

1. דניאל גולמן, **אינטליגנציה חברתית**, הוצאת ידיעות אחרונות, חמד, 2007, עמ' 119-120.
2. ראשי תיבות של צפע שריון - אמצעי לפריצת שדות מוקשים.
3. קפ"ק (קבוצת פקודות) 2 - מפגש שבו כל מפקדי הכוחות עושים את התיאומים האחרונים לפני מבצע.
4. goo.gl/EyulAT (דברי קהלני בסרט בשעה 1:05:01)

הערות למדור תגובה (עמ' 68)

1. דן שיאון "חדשנות צבאית בצה"ל: מה השתבש?", **מערכות** 460, אפריל 2014, עמ' 23-18 goo.gl/uebAfi
2. על ההבדל שבין חדשנות להמצאה ראו: goo.gl/Rywdkx
3. מאיר פינקל, "פולחן הטכנולוגיה בצה"ל - להחזיר את האיזון לבניין הכוח ביבשה", **מערכות** 407, יוני 2006, עמ' 40-45 goo.gl/HcvOGo
4. בהערות למאמר - המופיעות בנפרד בגרסה המקומנת - מתנער שיאון מכך וכותב: "אין בגאמר כאן כדי להמליץ לצה"ל לחקות או לאמץ דוקטרינות של צבא ארה"ב. הדוקטרינות האמריקניות מבוססות על נתונים גיאוגרפיים שונים לחלוטין מאלה של ישראל, על צרכים ביטחוניים אחרים ועל מבנה כוחות שונה באופן מהותי מזה של צה"ל". ואז עולה השאלה: אם כך, מדוע להפנות את הקורא למתודולוגיה האמריקאית שזוכה למחמאות רבות?
5. שיאון, **שם**
6. מסמך פנימי בצה"ל, 2006
7. המושג "מבצעים מבוססי אפקטים" מצביע על גישה שלפיה ההשפעה של פעולות צבאיות חורגת מהפיקוד הליניארי (X תחמושת תגיב לנו Y הישגים פיזיים).
8. מסמך פנימי בצה"ל, 2005
9. **מחשבה**, בחסות האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, סדנה שנייה, כפר גלעדי, עמוד 9, יולי 2004
10. **שם**
11. על ההבדל בין שיתופיות לשילוביות ראו: המילון למונחי תול"ל של תורה"ד, טיוטה, אוקטובר 2014
12. ראו: מאיר פינקל ואיתן שמיר, "ממי צריך זה"ל ללמוד", **מערכות** 433, אוקטובר 2010, עמ' 35-28 goo.gl/5vVmlb, וכך: מאיר פינקל, "פולחן הטכנולוגיה בצה"ל - להחזיר את האיזון לבניין הכוח ביבשה", **מערכות** 407, יוני 2006, עמ' 40-45 goo.gl/HcvOGo
13. ביקורת נוקבת על מבצעים מושתתי תוצא (EBO) כתב גנרל גיימס מאטיס, לשעבר מפקד פיקוד הכוחות המשולבים של צבא ארה"ב ומפקד פיקוד בניין הכוח של צבאות נאט"ו. בין היתר הוא כתב: "ניתוח העימות האחרון בין ישראל לחזבאללה (מלחמת לבנון השנייה) חושף כי שפת המבצעים מושתתי התוצא הייתה מסובכת, סתומה ובלתי מובנת לאלפי הקצינים שגורשו להוציא את המבצעים האלה אל הפועל. היא גרמה לבלבול ולתפקוד לקוי". הלן כמה מליקוייה העיקריים: היא מתיימרת לחזות אירועים ברמה שכלל אינה ניתנת להשגה; היא תובעת רמה של ידיעת האויב שאי-אפשר להשיגה; היא מפחיתה מחשיבותם של הממדים האנושיים שבמלחמה כמו כוח הרצון והתנהגות בלתי צפויה; היא גורמת למפקדה לעסוק בזוטות (Micro Management).
14. יואב הר-אבן, "מערכת המלידה המטכ"לית בין שמרנות להשתנות - תפיסת ההפעלה כמקרה מבחן", **בין הקטבים** - גיליון מס' 2, 2014, עמ' 92-93, goo.gl/cv2UCm

הערות למדור 100 שנה למלחמת העולם הראשונה (עמ' 59)

1. וולטר בנימין, **מחר תהיה**, ב. הקיבוץ המאוחד, 1996, עמוד 35
2. Esther Leslie, "Walter Benjamin: Traces of Craft", **Journal of Design History**, Vol. 11 Issue 1, 1998, pp. 5-13, goo.gl/nWkUp3
3. Ernst Unger, **Storm of steel**, Penguin Books, First published in Germany, 1920
4. וולטר בנימין, **שם**, עמ' 178
5. **שם**, בעשור הראשון של המאה ה-20 חיבר האמן מארייני את "תעודת היסוד והמניפסט של הפוטוריזם" שבו הוא מהלל את יופיה של המלחמה ומגנה את טעמה התרבותי של הבורגנות וטוען שעבר זמנה. המאמר פורסם לראשונה ב-20 בפברואר 1909 בעיתון הצרפתי לה פיגרו.
6. אדולף לוס, **דיבור לריק, למרות הכל**, בבל, 2008, עמ' 155
7. ברברה טוכמן, **אוגוסט 1914**, דביר, 1999, עמ' 9
8. Dominique Gaulme & Francois Gaulme, **Power and Style A World History of Politics and Dress**, Flammarion, 2012, p. 150
9. צירוף הצבעים כחול-לבן-אדום קשור לדמותו של המרקוז לאפאייט שניצב בראש המשמר הפריזאי, שהוקם ביולי 1789 כדי להגן על תושבי העיר הן מפני צבא המלך והן מפני כנופיות השודדים שבצו בעקבות התערערות החוק והסדר. שלושת הצבעים היו סימן ההיכר של המשמר החדש. הכחול והאדום היו צבעי העיר פריז, והלבן היה צבעו של המשמר הצרפתי המלוכני שהצטרף למהפכנים אשר הסתערו על הבסטיליה. שלושה ימים לאחר נפילת המבצר קיבל הטריקולור את אישורו של לואי ה-16 שביקר בפריז וקידש בנוכחותו את הסדר המהפכני החדש. המלך התקבל בבניין העירייה על ידי לאפאייט וראש העירייה המהפכני, ביליי, ולואט פיוס הסכים להצמיד לכובעו את הסמל הכחול-אדום לצד הסימן הלבן של המלוכה. לאפאייט הפך בסוף החודש לראש המשמר הלאומי, שכלל משמרות עירוניים שהוקמו ברחבי צרפת לפי הדגם הפריזאי, והורה לאמץ את שלושת הצבעים הן במדים והן בדגל של צרפת המהפכנית.
10. **גוס וגוס**, עמ' 16
11. **שם**, עמ' 48
12. אליסטר הורן, **מחר התהילה - ורדן 1916**, מערכות, תל-אביב, 1967, עמ' 28-29
13. Jane Tynan, **Military Dress and Men's Outdoor Leisurewear: Burberry's Trench Coat in First World War Britain**, Oxford University Press, 2011
14. בד גברדין עשוי מסיבי צמר עבה מאוד במשקל בינוני עד כבד בשילוב עם פוליאסטר או משילוב של סיבי כותנה עם פוליאסטר או עם סיבי ויסקוזה.
15. "Ready for All Emergencies, Burberry Trench-Warm", **The Sphere**, 15 September 1917
16. מתוך "מניפסט היסוד", גילוי הדעת שפירסם פיליפו תומאסו מרינטי לרגל המלחמה הקולוניאלית באתיופיה, 1909
17. פטר סלוטרדייק, "רעידת אוויר: על מקורות הטרור", **אות: כתב עת לספרות ולתיאוריה**, גיליון 4 קיץ 2014, goo.gl/alOzf
18. טקסטים רבים שנכתבו מראים דרמטיות את ערפילי הגו ואת הבעתה שחוו החיילים בחפירות. המשורר וילפריד אוגן (Wilfred Owen) מטיב לתאר זאת במסה: Dulce Et Decorum Est מ-1917
19. Tim Cook, **No Place to Run: The Canadian Corps and Gas Warfare in the First World War**, UBC Press, 1999, p. 19. Words by Brigadier Arthur Currie, Commander of the 2nd Brigade, recorded in his diary on 15 April 1915
20. **שם**, עמ' 9
21. John F. Ptak, **Gas Masks and Poison Gas, World War I**, 1915, Science Books, 1975
22. וולטר בנימין, **יצירת האמנות בעידן השעתוק הטכני**, הקיבוץ המאוחד, 1983, עמ' 121
23. **שם**, עמ' 58
24. מילים מתוך פזמון של השיר הפופולארי מ-1917, Oh! it's a lovely war, שכתבו J. P. Long and Maurice Scott
25. George L. Mosse, **Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars**, Oxford University Press, 1990, p. 153
26. Lieutenant colonel Frederic Kenyon, Director of the British Museum as an adviser to the commission, **WAR GRAVES: How the Cemeteries Abroad Will Be Designed - Report to the Imperial Commission**, London, 1918, p. 5
27. Fabian Ware, Major General, Vice Chairman, Imperial War Graves Commission
28. **שם**, עמ' 8
29. Hawera & Normanby Star, Volume LXXVIII, 28 June 1919, Page 4
30. Treaty of Versailles, articles 214-226, Prisoners and Wargraves, Part VI, Section I, Article 225, 1919
31. **פרדריק קניון**, עמ' 17
32. פסוק הלוקוח מספר בן סירה, פרק מ"ד, פסוק י"ג
33. סנט ג'ורג', הפרטון הקדוש של אנגליה שהוצא להורג בלוד והיה לוחם בצבא האימפריה הרומית במאות ה-3 וה-4. כאשר דיוקלטיאנוס הוציא צו לרדיפת הנוצרים, צידד סנט ג'ורג' בנוצרים ולכן הוצא להורג בעריפת ראשו. ב"מקראת הזהב" מסופר על עיר שבקרבתה התגורר דרקון שהקריבו לו קורבנות אדם, וביום שבו היו אמורים להקריב לו נסיכה, הופיע סנט ג'ורג', הרג את הדרקון והציל את הנסיכה. על פי הפרוש התיאולוגי, הדרקון הוא השטן, והנסיכה היא הכנסייה.
34. "אין שום סיבה שבתי הקברות יהיו מקומות של קדרות. שילוב מתאים בין שלות הדשא לבהק הפרחים עשוי ליצור את הרשם הראוי של אור ושל חיות", **פרדריק קניון**, עמ' 13

הערות למדור סיקורת ספרים (עמ' 72)

1. דן לאור, **אלתרמן - ביוגרפיה**, עם עובד, ספריית אופקים, תשע"ד (2013)
2. www.alterman.org.il
3. דן מירון, **נוגע בדבר - מסות על ספרות, תרבות וחברה**, זמורה ביתן, תשמ"א (1981), עמ' 82. מצוטט אצל מנחם פינקלשטיין, **הטור השביעי וטוהר הנשק - נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט**, הוצאת הקיבוץ המאוחד בע"מ, מהדורה שנייה, 2013, עמ' 26
4. שמעון פרס ציין כי "הטור השביעי היה חזק יותר מכל מאמר בעיתון". מתוך הסרט **אלתרמניה** שהפיק שירות הסרטים הישראלי ב-2001 בבימויו של אלי כהן. **פינקלשטיין**, הערת שוליים 46, עמ' 27
5. הצעירים, מיטב הנוער העברי, נסעו במלאת שנה למותו של ברל כצנלסון ברכבת מיוחדת כדי להתכנס ולעלות לקברו. פרופ' אניטה שפירא ציינה בספרה **יגאל אלון: אביב חלדו - ביוגרפיה**, עמ' 241, כי יצחק שדה דאג שהטור הזה יופץ בכל יחידות הפלמ"ח. **פינקלשטיין**, עמ' 59-61
6. שיר שפורסם בנובמבר 1948 וגינה בחריפות ירי קטלני בתושבי יישוב ערבי במלחמת העצמאות. בן-גוריון הורה להדפיס את הטור בעשרות אלפי עותקים ולהפיצו בקרב חיילי צה"ל. במכתבו לאלתרמן ציין בן-גוריון, בין השאר: "אני מבקש רשותך להדפיס טור זה - אין טור משורייני בצידו צבאנו העולה עליו בכוחו הלוחם". **פינקלשטיין**, עמ' 153-162
7. הערב נערך בינואר 2012 באוניברסיטת תל-אביב, ניתן לצפות בו באתר: www.alterman.org.il. נתן הנביא הוכיח, כידוע, את דוד המלך על מעשה בת-שבע באמצעות משל כבשת הרש המפורסם (שמואל ב, י"ב, א-ג).
8. פרופ' נילי כהן מתייחסת לאבחנה שערך המלומד האמריקני Lon L. Fuller בין מוסר של החובה (הקובע את כללי המינימום לקיום חברה. מה שמצווה מכוח החוק) לבין מוסר של השאיפה (מוסר אידיאלי של אחרית הימים, שהחברה רק יכולה לשאוף אליו).
9. פרשה קשה של הרג 47 אזרחים בכפר-קאסם ב-29 באוקטובר 1956 (היום שבו החלה מלחמת סיני). באותו יום הוטל עוצר על הכפר, ולאחריו חזרו לתחום הכפר מעבודתם עשרות אזרחים, שרובם לא ידעו על הכרזת העוצר. עם שובם נתקלו בחוליה של אנשי משמר הגבול, ואלה ירו בהם מטווח קצר. **פינקלשטיין**, עמ' 181-192
10. המבחן הזה נקבע בפסק הדין של בית הדין הצבאי המחוזי בראשות השופט בנימין הלוי (מר 3/57 תובע צבאי נ' רס"ן מלינקין). בפסק הדין נכתב, בין היתר, כי פקודה בלתי חוקית בעליל מתאפיינת באי-חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין אינה עיוורת, והלב אינו אטום או מושחת. המבחן חודד בפסק דינו של בית הדין הצבאי לערעורים בפרשה הזאת בראשות השופט משה לנדוי, לימים נשיא בית המשפט העליון, **פינקלשטיין** עמ' 182
11. כפי שכתבה כבוד השופטת דורית ביניש, נשיאת בית המשפט העליון דאז, בפסק הדין בעניין חוקיות הסיכול הממוקד: "הקשיים המשפטיים שעלינו להתמודד עימם נובעים בראש ובראשונה מכך שהמשפט הבין-לאומי טרם פיתח את דיני הלחימה באופן שיתאימו ללחימה בארגוני טרור, להבדיל מצבא סדיר. לפיכך עלינו לעשות שימוש בכלים הפרשניים על מנת להתאים את הדין ההומניטרי הקיים לצורכי המציאות הקשה שעמה מתמודדת מדינת ישראל" (בג"ץ 769/02 הוועד הציבורי נגד העינויים בישראל נ' ממשלת ישראל).
12. בסרט "אלתרמניה" ציין ענבר כי השיר "על זאת" השפיע עליו כאשר נדרש להחליט בעניין חיילים שהפרו את ערך טוהר הנשק. **פינקלשטיין**, עמ' 13, הערת שוליים 8